

## ***Apoštol Pavel historický a apoštol Pavel z hlediska historie***

### ***The historical Apostle Paul and the Apostle Paul from the Perspective of History***

#### **Summary**

*The present study discusses the personality of Apostle Paul from the perspective of modern research from R. Bultmann and K. Stendahl to the "new (fresh) perspective" (J. D. G. Dunn, N. T. Wright) and contemporary scholarship, known as "radically new perspective" (M. D. Nanos, P. Eisenbaum, P. Fredriksen). The study also considers other trends in pauline research, and argues with the work of J. Albert Harrill and his perception of Acts of the Apostles. This article also points to the image of the Apostle Paul in the New Testament, dealing with various concepts of "Paulinism", since F. C. Baur whose perception of Acts of the Apostles and the image of the early Church are critically analyzed. The essay monitors the evolution of views on "Paulinism" and assesses these concepts. The final part of the study describes the Apostle Paul in Acts, noting Luke's emphases and theology, and highlights the importance of such an image of the Apostle for the early Church and today's readers.*

#### **1. Tendence v pavlovském bádání dnešní doby**

##### **Uvedení do problematiky – interpretační situace dneška**

Velkým tématem, které od osmdesátých let minulého století a nástupu badatelů „nové perspektivy“ (*new* či *fresh perspective*)<sup>1</sup> plní stránky odborných periodik i monografií, jsou četné pokusy o vykreslení historického či optikou pozdní křesťanské víry nezatíženého profilu apoštola Pavla. Příchod postmoderny a řady nových interpretačních metod spjatých s rozvojem poznatků z oblasti judaismu, rétoriky, sociologie, lingvistiky, religionistiky, archeologie, období Druhého chrámu či nové pohledy na intertextovost a intertextualitu, v souvislosti se ztrátou pozic klasické německé historicko-kritické metody exegeze a rozšíření praxe komparovat biblické texty s nekanonickými dobovými písemnostmi, vedly novou generaci badatelů k jinému způsobu kladení otázek, k hledání nových kontextů, k odvaze přehodnotit ustálené badatelské závěry a učinit z novozákonního bádání oblast,

---

<sup>1</sup> „Nová perspektiva“ pavlovského bádání se oficiálně terminologicky datuje od roku 1982, kdy J. D. G. Dunn použil v *Manson Memorial Lecture* obrat *the new perspective on Paul*. Viz J. D. G. Dunn's *Manson Memorial Lecture* (4.11.1982): 'The New Perspective on Paul' *BJRL* 65 (1983), s. 95-122. Blíže viz: [http://www.tyndale.cam.ac.uk/Tyndale/staff/Head/Lent\\_07\\_Handout.htm](http://www.tyndale.cam.ac.uk/Tyndale/staff/Head/Lent_07_Handout.htm). Průlomovými pracemi „nové perspektivy“ byly: DUNN, James D. G. *Romans 1-8*. Word Biblical Commentary 38A., *Romans 9-16*. Word Biblical Commentary 38B. Word Books, Publisher, Dallas 1988. DUNN, James D. G. *The New Perspective of Paul*. Eerdmans, Grand Rapids 2005. WRIGHT, Nicholas T. *What Saint Paul Really Said. Was Paul of Tarsus the Real Founder of Christianity?* Eerdmans, Grand Rapids 1997. WRIGHT, Nicholas T. *Paul: In Fresh Perspective*. Fortress Press, Minneapolis 2005 a SANDERS, Ed P. *Paul, the Law, and the Jewish People*. Fortress Press, Minneapolis 1985. Velmi přínosné hodnocení *new perspective* nabízí DONALDSON, Terence L. *Paul within Judaism: A Critical Evaluation from a „New Perspective“ Perspective*. In: NANOS, Mark D., ZETTERHOLM, Magnus (eds.). *Paul within Judaism: Restoring the First-Century Context to the Apostle*. Fortress Press, Minneapolis 2015, s. 277-301. Hodnocení „nové perspektivy“ (postoje E. P. Sanderse a J. D. G. Dunna) viz YINGER, Kent L. *The New Perspective on Paul: An Introduction*. Cascade Books, Eugene 2011, zvl. s. 5-17, 17-25.

kteřá nově ustanovuje svá paradigmat<sup>2</sup>. Svou roli sehrál také doznívající vliv velkých německých novozákonníků J. Jeremiase, R. Bultmanna, H. Conzelmanna, E. Käsemanna nebo P. Stuhlmachera, jakož i nástup „badatelského hnutí“ *Jesus Seminar*, které se postupně z vyčerpané tematiky „neapokalyptického Ježíše“ začalo orientovat na pavlovské bádání a tázání po „historickém Pavlovi“. Rozvíjí se tak „radikálně nová perspektiva“ pavlovského bádání, jejímiž čelními představiteli jsou např. M. Nanos, P. Eisenbaum, P. Fredriksen a řada badatelů spjatých s *Westar Institute* (čili *Jesus Seminar*), ale i slovenský teolog F. Ábel.<sup>3</sup> Po předchozí vlně „nové perspektivy“, která je spjata hlavně se jmény J. D. G. Dunn, N. T. Wright, E. P. Sanders, ale i T. L. Donaldson,<sup>4</sup> jejichž předchůdcem byl velmi progresivní K. Stendahl, se rozvíjí bádání, které odhlíží od horizontu víry soudobého tradičního křesťana a snaží se v první řadě o plausibilní historickou a socio-teologickou či religionistickou rekonstrukci faktů, jež vyzdvihnou především osobitost Pavlova myšlení v různých kontextech palestinského a helenistického judaismu, a postihnou (rétorickou) argumentaci mířenou do situace konkrétních obcí, jež žijí v mocenských poměrech Římské říše.<sup>5</sup> Přichází tak zároveň nový pohled na vznik a nejranější dějiny křesťanství, což dokládá např. práce P. Eisebaum s názvem *Pavel nebyl křesťan*,<sup>6</sup> ale i obsáhlá interdisciplinární monografie nazvaná *Zrození křesťanství* od J. D. Crossana,<sup>7</sup> v níž autor dochází k závěru, že by se křesťanství rozšířilo v každém případě, ať s Pavlem nebo bez Pavla.

### Přelom v pavlovském bádání

Začneme-li (pro kontrast) teologické tázání po apoštolu Pavlovi u nepřehlédnutelné osobnosti dvacátého století, novozákonníka a luterského teologa **R. Bultmanna** (1884-1976), je patrné, že v otázce teologie apoštola Pavla či v otázce vztahu Ježíše a Pavla drží Bultmann svou typickou linii, která sleduje existenciální důrazy a „antropologické“ teologické hledisko s přihlédnutím k hlavním bodům luterské teologie. Apoštol Pavel dle něj používá ve svých listech formu populárních filosofických kázání (*diatriba*) či formu, která se jim podobá.<sup>8</sup> Stoické projevy však postrádaly sílu, entusiasmus a schopnost probudit lidskou duši k jejímu vlastnímu životu. Epiktetus měl dle Bultmanna víru v bohy, ale neznal živého Boha, který řídí přírodu a historii, neměl žádnou historii

<sup>2</sup> AICHELE, George., MISCALL, Peter., WALSH, Richard. An Elephant in the Room: Historical-Critical and Postmodern Interpretations of the Bible. In: *JBL* 128, no. 2 (2009), s. 383-404. AVALOS, Hector. *The End of Biblical Studies*. Prometheus, Amherst, NY 2007.

<sup>3</sup> Příklon Františka Ábela k „radikálně nové perspektivě“ je patrný prakticky ze všech jeho odborných článků s pavlovskou tematikou. V rámci tohoto proudu patří mezi umírněné badatele, kterým jde především o docenění a zviditelnění role judaismu ve vazbě na rané křesťanství a Pavlovu stěžejní teologickou orientaci. Viz ÁBEL, F. Polemika v Galácii konflikt univerzálního s partikulárním v kontexte Pavlovho teologického myšlení. In: *Testimonium fidei* 1 (2013), s. 25-47 nebo ÁBEL, F. Ospravedlnenie ako objektívna skutočnosť kvalitatívnej spravodlivosti. In: *Új szempontok az újszövetségi krisztológiában*. Reformovaná teologická fakulta Univerzity Jánoša Seleyho a Teologická akadémia J. Kalvína, Komárno 2014, s. 64-99.

<sup>4</sup> DONALDSON, Terence. The Curse of the Law and the Inclusion of the Gentiles: Galatians 3.13-14. In: *NTS* 32 (1986), s. 94-112.

<sup>5</sup> PORTER, S. E. Paul Confronts Caesar with Good News. In: PORTER, Stanley E., WESTFALL LONG, Cynthia (eds.). *Empire in the New Testament*. Pickwick Publications, Eugene 2011, s. 164-196.

<sup>6</sup> EISENBAUM, Pamela. *Paul Was Not a Christian: The Original Mesage of a Misunderstood Apostle*. HarperOne/HarperCollins Publishers, New York 2009.

<sup>7</sup> CROSSAN, John D. *The Birth of Christianity: Discovering What Happened in the Years Immediately After the Execution of Jesus*. HarperOne, New York 1999.

<sup>8</sup> BULTMANN, Rudolf. *Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1910. BULTMANN, R. Das religiöse Moment in der ethischen Unterweisung des Epiktet und das Neue Testament. In: *ZNW* 13/3 (1912), s. 177-191.

spasení a tedy ani důvod pro entuziasmus.<sup>9</sup> Samotný apoštol Pavel není podle Bultmanna ovlivněn Ježíšem, ač v otázkách etických jsou si blízcí a Ježíšovo učení je pro Pavla vlastně irrelevantní.<sup>10</sup> V čem je soulad mezi Ježíšem a Pavlem největší, je pohled na zákon, který je sumarizován v „příkázání lásky“ a oba, Ježíš i Pavel, jsou zajedno v pohledu na člověka, kterého vidí jako hříšníka před Bohem. Pavel však nemá nejmenší zájem rozvíjet Ježíšovo učení, ale potvrzuje, že Mesiáš již byl zde a s ním se otevírá nový věk a čas spasení. Pavel nemá v úmyslu hlásat novou ideu Boha či nové pojetí mesiáše. Pavel hlásá Boží zásah do historie a potvrzuje, že Mesiáš je identický s osobou Ježíše. Pro apoštola Pavla tak Ježíš není ani učitel, ani hrdina, ba ani vzor, ale je zaujat pouze faktem, že Ježíš se stal člověkem a žil na zemi. Pavlovi nejde o Ježíše v těle, ale základem je *kérygma*, které konfrontuje člověka s jeho situací, a o co jde, je Ježíš Kristus hlásaný, který je Pánem. Pavlova teologie pak není pro Bultmanna spekulativním systémem, ale hovoří o ni tak, že v každém momentu je zároveň antropologií. Pavel nespekuluje o metafyzické přirozenosti Ježíše nebo jeho vztahu k Bohu, ale hovoří o něm jako o tom, skrze kterého Bůh pracuje na spáse světa a člověka. Výpovědi o Kristu jsou tak vlastně výpověďmi o člověku a Pavlova christologie je současně soteriologií.<sup>11</sup> Bultmann tedy na historické otázky a rekonstrukce v případě Pavla rezignuje, stejně jako v případě Ježíše a soustředí se na moment víry Bohem zasaženého člověka, který mění pod vlivem *kérygmatu* svou existenci. Není podstatné, zda se jedná o člověka doby Pavlovy nebo člověka dnešního. Zásadní je reorientace života a změna existence z nevykoupené na vykoupěnou. Bultmannova teologie svým způsobem směřuje do církve a jako evangelium směřuje k člověku. Je výpovědí víry, ač má v mnohém reduktivní charakter. V tom je zásadním způsobem odlišná od bádání dnešního, které se soustředí na řadu historických, rétorických či sociologických rekonstrukcí a usiluje o „striktně vědecké“ hodnocení, přičemž dominantní je funkce deskriptivní. Bultmannova teologie dobře zapadá do luterského dogmatického konceptu a řeší záchranu jedince zasaženého evangeliem. Luterova otázka: „Jak mohu, já, hříšník, nalézt Boží milost?“ z Bultmannova myšlení často prosakuje a patrné je to právě na příkladu apoštola Pavla. Apoštol Pavel a jeho dílo jsou zcela ve službách spásy člověka a jeho teologie je interpretována luterským prizmatem.<sup>12</sup>

Zcela protikladným badatelem k R. Bultmannovi je švédský teolog **K. Stendahl** (1921-2008), který se již v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století pokusil ukázat,<sup>13</sup> kde jsou „reálné“ hranice teologie Pavlových listů a kde do hry vstupuje zažitá Augustinova a Lutherova „introspektivní“ teologická interpretace Pavla, zaměřená na individuální spasení a ospravedlnění vírou, která ovlivnila celý křesťanský Západ, nejen protestantismus.<sup>14</sup> Stendahl rovněž odkryl antijudaismus v jádru moderní křesťanské interpretace a proti lutersko-protestantskému čtení Pavla, zaostřenému na hřích

<sup>9</sup> BULTMANN, Rudolf. Das religiöse Moment in der ethischen Unterweisung des Epiktet und das Neue Testament. In: ZNW 13/3 (1912), s. 177-191.

<sup>10</sup> BULTMANN, Rudolf. Die Bedeutung des geschichtlichen Jesus für die Theologie des Paulus. In: *Theologische Blätter* 8 (1929), s. 137-51; repr. *Glauben und Verstehen: Gesammelte Aufsätze*, Bd. I, Tübingen, 1933 (6th ed. 1966), s. 188-213. SCHNELL, Udo. *Apostle Paul: His Life and Theology*. Baker Academic, Grand Rapids 2005, s. 105-106.

<sup>11</sup> BULTMANN, Rudolf. The Significance of the Historical Jesus for the Theology of Paul. In: *Faith and Understanding I*. Harper & Row, New York 1969, s. 220-246. BULTMANN, Rudolf. *Theologie des Neuen Testaments*. Mohr Siebeck, Tübingen 1984, s. I. 45, 240-245, 293.

<sup>12</sup> WRIGHT. *Paul: In Fresh Perspective*, s. 83.

<sup>13</sup> STENDAHL, Krister. Paulus och Samvetet. In: *Svensk Exegetisk Årsbok* 25 (1960), s. 62-77. Angl. verze: STENDAHL. The Apostle Paul and the Introspective Conscience of the West. In: *HTR* 56 (1963), s. 199-215.

<sup>14</sup> Pro pochopení nástupu *new perspective* je přínosné přečíst si polemiku Ernsta Käsemanna s Kristerem Stendahlem: KÄSEMANN, E. Justification by Faith and Salvation History in the Epistle to the Romans. In: *Perspectives on Paul*. Fortress Press, Philadelphia 1971, s. 60-78.

a spasení jednotlivce, staví Pavla jako Žida, jenž se daleko více soustředí na historii spasení vlastního lidu a jde mu o spasení „celého Izraele“. Apoštol Pavel není Stendahlem vnímán jako ten, kdo se sám snaží osvobodit od judaismu a břemene zákona, ale stává se tím, kdo buduje vztahy mezi církví a judaismem - ne mezi „křesťany“ a judaismem -, ale mezi církví, jež je tvořena židy, proselyty i těmi, kdo uvěřili z pohanů, a judaismem. Stendahl také trval na odlišování mezi Pavlovými dopisy v jejich historické situaci a konkrétním kontextu na straně jedné, a jejich následné interpretaci v kontextech jiných. Dle Stendahla je zásadní, aby dřívější měnilo pozdější, nikoliv naopak. Je tedy nutné podrobit zděděné předpoklady kritice a zavdat podněty k novým interpretacím.<sup>15</sup> Na tyto Stendahlovy postřehy a stanoviska navazuje „nová perspektiva“, což přiznává N. T. Wright.<sup>16</sup> Svou exegetickou práci a z ní vzešlými úvahami otevírá K. Stendahl jasně novou vlnu pohledu na Pavlovu teologii (zvláště v listu Římanům) a navazovat na něj může nejen „nová perspektiva“, ale v řadě aspektů i dnešní silně diferencovaná „radikálně nová perspektiva“ zasazující apoštola Pavla do složitých, často sociálně-religionisticky definovaných vztahů světa křesťanských náboženských obcí tehdejší doby ve vazbě na judaismus.<sup>17</sup>

Stěžejní roli sehrál při zkoumání role apoštola Pavla v kontextu judaismu prvního století rovněž E. P. Sanders (1937), a to nejen revizí stanovisek J. Jeremiase (1900-1979) a blízkostí k postojům K. Stendahla. Sandersův pojem „smluvní nomismus“ (*covenantal nomism*), který stojí proti pojmu „legalismus“, se stal charakteristickým pro „novou perspektivu“ a ukazuje rovinu, v jaké Žid rozumí Zákonu. Pokud je Boží plán s Izraelem založen na smlouvě, pak smlouva s Hospodinem vyžaduje odpověď člověka ve formě zachování přikázání. Striktní zachování přikázání znamená pevné držení se smlouvy a náležení k Božímu lidu, což se dá vyjádřit pojmem „smluvní nomismus“ a ne pojmem „legalismus“, což je pojem již významově posunutý a pejorativní. Otázka, „jak“ je smlouva zachována, je svěřena člověku, a právě zde dochází k různé realizaci, a rozhodně nemůže být odsouzen judaismus jako takový. Pokud se tedy v rámci judaismu má hovořit o zachování přikázání, je to v rámci „smluvního nomismu“ a ne „legalismu“. Na co Pavel reaguje, a co mu vadí, je exklusivismus, s jakým judaismus vystupuje, a co Pavel nachází v judaismu špatným, to rozhodně není křesťanství ani judaismus sám o sobě.<sup>18</sup> Sanders také přichází s tím, že Pavlovo řešení předcházelo problému, neboť křesťané nespádali svým přesvědčením do již existujících náboženských vzorců, které znal a uznával rodilý Žid, ale jedná se v jejich případě o „nové přesvědčení“ a staré vzorce na ně nelze zcela napasovat. Dále Sanders upozorňuje na fakt, že je nutné vnímat rozdíl mezi „rétorickým povrchem“ Pavlovy argumentace a zásadní strukturou jeho přesvědčení, neboť Pavel musí své přesvědčení bránit v mnoha kontextech, které se vzájemně liší. Specifický je pak Pavlův jazyk, který užívá soudní výrazivo, což se týká i obratu „ospravedlnění vírou“, který Sanders nevnímá jako Pavlův první teologický princip nebo fundamentální přesvědčení, ale jako součást argumentace v různých

<sup>15</sup> STENDAHL, Krister. *Paul among Jews and Gentiles*. Fortress Press, Minneapolis 1976, s. 2-4, 5-7, 27-28. Interpretace díla K. Stendahla viz HORSLEY, Richard A. Introduction: Krister Stendahl's Challenge to Pauline Studies. In: HORSLEY, Richard A. (ed.). *Paul and Politics*. Trinity Press International, Harrisburg 2000, s. 1-16, 72, zvl. 2-3.

<sup>16</sup> WRIGHT, Nicholas T. *Justification: God's Plan and Paul's Vision*. IVP Academic, Downers Grove 2009, s. 28. WRIGHT, Nicholas T. The Paul of History and the Apostle of Faith. In: *Tyndale Bulletin* 29 (1978), s. 61-88.

<sup>17</sup> Např. NANOS, Mark D. *The Mystery of Romans: The Jewish Context of Paul's Letters*. Fortress Press, Minneapolis 1996.

<sup>18</sup> SANDERS, Ed P. *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*. SCM Press, London 1977, s. 75, 550-552. SANDERS. *Paul, the Law, and the Jewish People*. Str. 65-86. SANDERS, Ed P. *Judaism: Practice and Belief*. SCM Press, London 1992.

okolnostech, kdy bylo potřeba bránit víru.<sup>19</sup> Co mohlo na Pavlovi jeho židovským současníkům vadit, je jeho role „eschatologického poutníka mezi (nežidovskými) národy“<sup>20</sup> a nastolování židovských eschatologických představ mezi nimi. V období Druhého chrámu je však role nežida v posledním čase v rámci judaismu reflektována různě a Pavel zřejmě vnímal sebe v tradici proroků, kteří volají pohany (*ethné*) do Jeruzaléma na den Páně do Hospodinova domu (dle Iz 2,2).<sup>21</sup> Nežidé se tak stávají na konci času či přelomu věků (1 K 7,29; 10,11) účastníky spasení a mírou „požadavku“ spasení pro všechny (židy i nežidy - Ř 9,4-5) je Pavlovi mesiáš Izraele - Ježíš Kristus zmrtvýchvstalý.<sup>22</sup> Je otázkou, zda Pavlovo doslovné pochopení a naplňování Izaiášových slov bylo konzistentní se symbolickým významem a výkladem slov proroka u jeho židovských současníků. Jaký je pak status těchto „*ethné*-komunit v Kristu“, které Pavel zakládal, v rámci světa judaismu? Nemohlo být takové jednání považováno za nerespektování základních pravidel židovské víry, např. „smluvního nomismu“? A jaký byl sociální status těchto komunit, které získávaly novou identitu, vyčleňovaly se ze světa dřívějších vztahů a představ, a nebyly plně integrovány do judaismu či případně ani neuznány palestinskými žido-křesťany (viz list Galatským a křesťané z Jakubova okruhu jako možní Pavlovi oponenti)? Usiluje apoštol Pavel (po vzoru některých farizeů, kterým sám je či jím býval) o plnou integraci těchto komunit do společenství Izraele, anebo je ochoten přijmout a budovat jejich nezávislý status (s vizí eschatologického řešení vzniklé situace) v rámci helenistické společnosti, kde i judaismus má více podob a „křesťané“ mohou být jeho specifickou odnoží? Je „smluvní nomismus“ v těchto „*ethné*-komunitách v Kristu“, jež nepraktikují obřizku a nebudují ani znalost Tóry jako její podmínku, praktikují křest a večeři Páně, nahrazen „ospravedlněním vírou“ jako centrálním bodem víry? Nebo je „ospravedlnění vírou“ opravdu jen jedním z Pavlových argumentů, byť významným, ale centrální postavení nemá?

### Vznik „nové perspektivy“

Na tyto otázky odpovídá podobně i dílo **N. T. Wrighta** (1948) a **J. D. G. Dunna** (1939). Celá „nová perspektiva“ staví na tvrzení, že judaismus prvního století nebyl náboženstvím jedinců usilovně „bojujících“ s požadavky zákona, které jsou postaveny tak, že jsou pro běžného Žida prakticky nenaplnitelné, ale jedná se o společenství smlouvy, jež je založena na Boží milosti. Právě mainstreamový judaismus doby Druhého chrámu zřejmě dobře vnímal, že skrze Boží smlouvu lze žít s Bohem v souladu a Zákon není prostředkem zajišťujícím spásu, ale prostředkem zachování smlouvy s Hospodinem. Dodržování Zákona je proto přiměřenou odpovědí na Boží milost a v centru stojí kolektivní záchrana Izraele skrze smlouvu, nikoli stálé sebezpytující myšlení jedince, který bojuje se svou myslí, tělem i společností a chce dosáhnout spásy vlastním (enormním) náboženským počínáním. „Skutky spravedlnosti“ tím získávají zcela jiný rozměr. Jsou přirozenou cestou toho, kdo naplňuje Boží smlouvu a věří v Boží zaslíbení.<sup>23</sup>

Co apoštola Pavla nejspíše trápilo ve vztahu k judaismu své doby, nebyl koncept vnímání Boží spravedlnosti, ale exkluzivita v otázce spasení, jež se vztahuje výlučně na Židy. Takové pojetí smlouvy a spasení zcela vylučovalo, že by Ježíš mohl být zaslíbený Mesiáš, jenž je naplněním starozákonních zaslíbení spásy pro Židy i pohany.<sup>24</sup> Překážky ve formě trvání na symbolech etnického privilegia, na

<sup>19</sup> SANDERS. *Paul, the Law, and the Jewish People*. Str. 143-162. DONALDSON. *Paul within Judaism*, s. 279-280.

<sup>20</sup> DONALDSON. *Paul within Judaism*, s. 282.

<sup>21</sup> DONALDSON. *Paul within Judaism*, s. 287.

<sup>22</sup> DONALDSON. *Paul within Judaism*, s. 284-298.

<sup>23</sup> WRIGHT. *Paul: In Fresh Perspective*, s. 21-26, 38-39.

<sup>24</sup> WRIGHT. *Paul: In Fresh Perspective*, s. 108-110.

obřizce, sobotních zákonech a Mojžíšově zákonu, to jsou dle „nové perspektivy“ právě ony Pavlovy „skutky zákona“, které nesmí bránit církvím z pohanů, jež uvěřili v Krista, v plném přístupu k Bohu. Markantní je to v listu Galatským, kde Pavel „navrací“ Galatské k evangeliu, kterému uvěřili a které žili, a to na základě zkušeností s Duchem Božím (Ga 3,3-5) bez skutků zákona (Ga 2,16). Věřící v Galácii mají svůj Pavlem garantovaný status, který Pavel potvrzuje a stojí stranou takovýchto požadavků (Ga 5,2-6).<sup>25</sup>

„Nová perspektiva“, zvláště N. T. Wright, dochází k názoru, že rozdíl ve vnímání požadavků spasení mezi Židy a křesťany prvního století nebyl zdaleka tak odlišný. Obě skupiny věřily, že spasení je založeno na Boží milostivé smlouvě a skutky jsou ovocem víry. Obě komunity věřily, že je nutné sloužit Bohu cele, s čistým svědomím a pohlížely vpřed k Božímu soudu, na němž budou posouzeny činy lidského života a bude vyřčen Boží ortel. V čem se obě skupiny naopak lišily a liší, je postoj k Ježíši Nazaretskému. Zde se Židé drží smlouvy, která se týká toliko jich samotných, obřizky, sobotních a potravních zákonů, halachy. Křesťané naopak věří, že Ježíš Kristus je zaslíbený Mesiáš, který ospravedlnil Boží lid, skrze apoštoly ustanovil církev mezi všemi národy a křesťané patří k Božímu lidu skrze smlouvu Novou, v níž dostačuje víra v Ježíše a řada požadavků smlouvy Staré se tak pro ně stala nadbytečnými. Ospravedlnění pak není uplatňováním slitování nebo popisem, jakým mechanismem je jedinec spasen, ale vyhlášením (deklarací) pro ty, kdo již obdrželi milost a kdo jsou již členy obnovené smluvní komunity. Hlavním tématem, kterým se vyznačuje Pavlova teologie obnoveného Božího lidu, je obnova skrze Ducha, což je obnovené volání ke svatosti. Jedná se o svatost nedefinovanou Tórou, přestože mnohé z Tóry Pavel přebírá. Je to svatost, po jaké volali proroci, svatost jdoucí přímo ze srdce, na níž by pohanské národy měly vidět, kým živý Bůh je.<sup>26</sup> Dle N. T. Wrighta můžeme Pavlově teologii rozumět nejlépe na pólech okolo Mesiáše a Ducha.<sup>27</sup>

Pavel byl muž tří světů – judaismu, světa řeckého a římského –,<sup>28</sup> ve kterých se plynule pohyboval, chápal je jako prolínající se, ač vnímal jejich hranice a hodnoty. Dokázal vnímat svět velkoměst, nebál se ho a usiloval o to, aby bylo křesťanství v takovémto prostředí přijímáno. I díky němu se z původně malého galilejského a milenalistického hnutí, jež se týkalo nejprve galilejských vesnic a výhradně judaismu, stalo hnutí velkoměstské, jež překračuje horizont judaismu a zasahuje pohany. Hledání styčných bodů a patřičné argumentace je tedy pro apoštola Pavla nutností a není mu zjevně cizí. Eschatologické přesvědčení o krátkosti času jej navíc žene vpřed a šance daná světu v příchodu Mesiáše,<sup>29</sup> která se týká i pohanů, jej ponouká k misii, která vyžaduje univerzalizaci a určitou dejudaizaci jeho poselství. To však rozhodně nevede k závěru, že by se Pavel měl vzdát svého židosvství či identity. V době, kdy apoštol Pavel žije, není rodící se křesťanství striktně odděleno od judaismu a sám Pavel se pohybuje v křesťanských domech (1 K 1,11), kde probíhají bohoslužby, ale káže i Židům (Sk 9,29) a pohybuje se v synagogách (Sk 13,5). Pavlovým světem je stále svět judaismu

<sup>25</sup> WRIGHT. *Paul: In Fresh Perspective*, s. 111-122.

<sup>26</sup> WRIGHT. *Paul: In Fresh Perspective*, s. 124.

<sup>27</sup> WRIGHT. *Paul: In Fresh Perspective*, s. 153.

<sup>28</sup> WRIGHT. *Paul: In Fresh Perspective*, s. 3-13. Blíže k jednotlivým světům: ZETTERHOLM, M. Paul within Judaism: The State of the Questions. In: NANOS, ZETTERHOLM (eds.). *Paul within Judaism*, s. 31-52. ELLIOTT, Neli. Paul and the Politics of Empire: Problems and Prospects. In: HORSLEY (ed.). *Paul and Politics*, s. 17-39. BAILEY, Kenneth E. *Paul Through Mediterranean Eyes: Cultural Studies in 1 Corinthians*. SPCK, London 2011. BREYTENBACH, Cilliers (ed.). *Paul's Greco-Roman Context*. Peeters, Leuven 2016. HORSLEY, Richard. Rhetoric and Empire – and 1 Corinthians. In: HORSLEY (ed.). *Paul and Politics*, s. 72-102. HARRILL ALBERT, J. *Pavel apoštol. Jeho život a odkaz v kontextu Římské říše*. Mladá fronta, Praha 2015.

<sup>29</sup> WRIGHT. *Paul: In Fresh Perspective*, s. 50-58, 131-153, 157.

a aktualita mesiášského času, z čehož se rodí jeho zvěst i teologická argumentace. Za své povolání a evangelium je však odpovědný Ježíši Kristu a Bohu Otci, nikoli lidem (Ga 1,1).

Bezesporu se dá říci, že „nová perspektiva“ přispěla k porozumění judaismu v rámci křesťanství a dialog s judaismem postavila na nových základech. Položila řadu otázek a díky obsáhlým pracím J. D. G. Dunna a N. T. Wrighta poskytl i řadu odpovědí. Přesto se tázání přenáší dále, na další generaci badatelů a otázkou pak je, zda je možné zkoumat texty apoštola Pavla a jeho osobnost pouze v jednom ze zmiňovaných světů, anebo je nutné zohlednit všechny. Ač se vždy rozlišovala teologie apoštola Pavla pocházející z jeho listů a výpověď Skutků apoštolů o Pavlovi, dnešní bádání má až „eliminační charakter“. Jsou zdrojem striktně historických informací jen Pavlovy listy, anebo i Skutky apoštolů? Právě o Skutcích apoštolů dnes řada badatelů pochybuje, místo teologické intence a cílech autora se táží po striktně historických informacích, které se místy jeví v rozporu s podáním Pavlových epištol a místy jsou neověřitelné.<sup>30</sup> Jsou tedy kanonické Skutky apoštolů při studiu Pavlova života a teologie pramenem primárním či „jen“ sekundárním?<sup>31</sup> Je nutné zasadit apoštola Pavla do judaismu své doby a jen tam hledat odpovědi, nebo je možné zkoumat Pavlovo dílo a osobnost z pohledu římského vnímání moci, skrze hodnoty i písemnosti doby helénismu a s užitím měřítek „středozemní kultury“ a řecko-římského kontextu dobového i literárně-rétorického?

Zajímavé je, že „novou perspektivu“ řada badatelů nepřijala a zůstala u klasického, dřívějšího pojetí apoštola Pavla včetně předpokladu, že Židovstvo Ježíšovy a Pavlovy doby bylo zapleteno do tenat legalismu a Pavel stojí proti těmto praktikám a těžkému břemenu Zákona s pojetím spasení skrze pouhou víru a milost Boží (nikoli z přesného a dokonalého dodržování Zákona). Možná je to dáno také tím, že se řada interpretů judaismem blíže nezabývá, nepracuje s primárními dobovými prameny z okruhu judaismu a interpretují v rámci křesťanského prostředí, které je ovlivněno dogmatickým vývojem v oblasti křesťanství a pozdními soteriologickými koncepty. Zasazení apoštola Pavla do jeho doby a judaismu znamená nově nahlédnout na apokalyptiku, eschatologii, intertextualitu a interpretaci starozákonních textů, tituly označující Ježíše, rekonstruovat okruhy synagog a charakter bohobojných, politické i náboženské poměry a očekávání v Palestině i mimo ni, jakož i Pavlův postoj k římské moci a rozmanitým sociálním vrstvám. Výraznou pomocí může být bádání v oblasti období judaismu Druhého chrámu, které postuluje vlastní badatelské závěry a komparace.

### **Pozvolný přesun k „radikálně nové perspektivě“**

Nahlédneme-li na dílo současné teoložky **P. Eisenbaum**, kterou je možné zařadit jako typickou zástupkyni (spolu s M. Nanosem) k „radikálně nové perspektivě“,<sup>32</sup> prosadila se již zmiňovanou publikací *Paul Was Not a Christian (Pavel nebyl křesťan)* a apoštola Pavla řadí do prostředí judaismu, odkud nahlíží na jeho osobnost a spisy. Můžeme si všimnout, že zcela vylučuje Skutky apoštolů jako zdroj historických informací o Pavlovi. Všímá si řady odlišností mezi Pavlovými listy a Lukášovým dílem a snaží se vycházet i z odlišných záměrů obou pisatelů včetně dobového kontextu, který oba pisatele odděluje.<sup>33</sup> Čeho si P. Eisenbaum zvláště všímá, je vznik Lukášových Skutků apoštolů až na konci prvního století či počátku druhého, zatímco Pavel psal již v polovině prvního století a

<sup>30</sup> HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 21-33, zvl. 33.

<sup>31</sup> HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 45-46.

<sup>32</sup> Pojem „radikálně nová perspektiva“ prosazuje František Ábel a výstižně označuje prohloubení důrazů „nové perspektivy“ zejména v oblasti zkoumání výpovědí apoštola Pavla v prostředí judaismu jeho doby.

<sup>33</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 11-16.

předpokládá, že je nepravděpodobné, že by Lukáš Pavla přímo znal.<sup>34</sup> Zatímco Pavel psal své listy a byla to součást jeho misonářské strategie, ve Skutcích o tom není ani zmínka a Eisenbaum soudí, že Pavlův obraz jako autora listů nebyl pro Lukáše důležitý.<sup>35</sup> Dále podotýká, že literární druh a účel Skutků jsou naprosto odlišné od Pavlových listů. Autor Skutků měl cíleně odlišný program než Pavel ve svých listech. Pavel ve svých listech biografická data poskytuje, ale Lukáš psát biografii nechtěl. Šlo mu o to, aby opatřil historický popis první generace Ježíšových následovníků po ukřižování. Pavel chtěl ale především předat své učení a rady následovníkům, jeho dopisy nahrazovaly jeho přítomnost a nabízely poučení či posílení v době, kdy mezi nimi nebyl.<sup>36</sup> Laici čtou Skutky často jako „historiografii“, jenže moderní vnímání historiografie je zcela jiné, než jak psali starověcí pisatelé historiografie. Moderní čtenáři vnímají historiografii jako spolehlivou, tedy přesně popisující „co se doopravdy stalo“. Profesionální historikové zpracovávají primární prameny a z nich vzniká promyšlený historický narativ.<sup>37</sup> Obdobným způsobem argumentuje J. Albert Harrill, jenž konstatuje skutečnost, že „primární prameny jen lehce přesahují padesát tištěných stran“ a „Pavlův životopisec se tedy musí pokorně držet zpátky a být si vědom toho, jak skromný archiv má pro rekonstrukci jeho života k dispozici“.<sup>38</sup> Lukášovy Skutky apoštolů považuje Albert Harrill za pramen sekundární a konstatuje, že příběhy má „z druhé ruky“ – viz L 1,2 (... *jak nám je předali ti, kdo byli od počátku očitými svědky*). Autor Skutků je tedy „závislý na dřívějších písemných pramenech, které jsou momentálně v oběhu (L 1,1) a kriticky tyto prameny hodnotí (L 1,3)“.<sup>39</sup> Činí tak s přesvědčením, že spoléhání se pouze na tyto zdroje brání tomu, aby byla řečena pravda (L 1,4).<sup>40</sup> Albert Harrill tedy k pohledu na „historického Pavla“ volí jen Pavlovy listy.<sup>41</sup> P. Eisenbaum upozorňuje na fakt, že lidé ve starověku měli jen omezené způsoby, jak zaznamenat moment určité události. Neměli telefony, záznamníky, fotoaparáty, kamery, kopírovací stroje nebo počítače. Proto antická svědectví oznamovala, co kdo řekl a činila tak obsáhlými řečmi vloženými do úst klíčovými postavám v klíkových momentech. Jak víme např. od Thúkydida, z jeho *Dějiny peloponéské války*, starověcí historikové skládali tyto řeči sami.<sup>42</sup> Obdobně postupují i evangelisté, když prezentují řeči Ježíše a stejně tak autor Skutků apoštolů. Píší to, co by osobnost řekla za daných okolností a tím vytvářejí její typický obraz.<sup>43</sup> Díváme-li se na přístup P. Eisenbaum či J. Alberta Harrilla, bezesporu kráčejí ve stopách F. Overbecka, který píše o Lukášovi jako o tom, kdo smísil historii s fikcí, čímž se jako historik, který píše

<sup>34</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 12.

<sup>35</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 12.

<sup>36</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 12-13.

<sup>37</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 13.

<sup>38</sup> HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 45, 158.

<sup>39</sup> HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 31.

<sup>40</sup> HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 31. Dále: „Je zde však námitka: je to, že autor Lukášova evangelia a Skutků použil dřívějších písemných pramenů, které 'důkladně prošel', zárukou historické spolehlivosti díla jako celku? Vůbec ne.“ Viz HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 31. Blíže k tématu a doplnění: LUKEŠ, Jiří. *Raně křesťanská rétorika. Vybrané apokryfní skutky a řeči ve světle rétorických analýz*. CBS/SGS, Praha/Český Těšín 2009, s. 114-135.

<sup>41</sup> „Krátké řečeno, stejně jako moderní vědci primárně nepoužívají Lukášovo evangelium jako pramen pro rekonstrukci historického Ježíše (to by bylo chybnou metodologií), stěží mohou primárně použít Skutky apoštolů jako pramen pro historickou rekonstrukci postavy Pavlovy. Jak kniha Skutků, tak v Novém zákoně Pavlovi připisované pseudonymní listy jsou pro události, které popisují, podružné a jako prameny vykazují vážné obtíže.“ HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 33.

<sup>42</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 14. Blíže k tématu LUKEŠ. *Raně křesťanská rétorika*, s. 254-298.

<sup>43</sup> Eisenbaum k tomu píše: „We cannot expect, for example, that Paul's speeches in Acts contain Paul's exact words.“ In: EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 15. Tím potvrzuje obecně kritické stanovisko bádání, které potvrzuje i rétorická teorie, která takovým řečem říká *prosápopoiia* (bližší definice viz LUKEŠ. *Raně křesťanská rétorika*, s. 193-194.).

o události světového významu, dopustil značného excesu.<sup>44</sup> P. Eisenbaum prohlašuje, že nehodlá Skutky apoštolů nijak ponížit. Pavlovy řeči byly stvořeny pro Pavla autorem jménem Lukáš a Skutky apoštolů mohou být reprezentativní v určitých aspektech pohledu na Pavla a snad odrážejí i jeho charakter. Podle moderních standardů, které zastávají jak P. Eisenbaum, tak J. Albert Harrill, však představují ve srovnání s Pavlovými listy pramen „horší kvality“.<sup>45</sup> Z těchto důvodů upřednostňuje P. Eisenbaum Pavlovo vlastní sebeporozumění a jeho vlastní veřejný obraz, budovaný v jeho dochovaných listech, což je obraz úspěšné životní dráhy apoštola pohanů.<sup>46</sup> V tomto směru Pavlovy listy převyšují prameny jako jsou Skutky apoštolů.<sup>47</sup> Je však otázkou, zda je v tomto bodě možné brát tato poměrně argumentačně vypjatá hodnocení P. Eisenbaum vážně, neboť právě Skutky apoštolů zmiňují Pavlovu orientaci na pohany opakovaně (Sk 13,43.46; 15,23.25.36) a Pavel je do významných pohanských enkláv „zasazen“ (např. Sk 17,16-34; 20,21) a slaví v nich misijní úspěchy (Sk 19,10-12). Lukáš má eminentní zájem prezentovat apoštola Pavla jako toho, kdo přes nesnáze všeho typu přináší evangelium pohanům napříč Římskou říší a je tímto v souladu s Pavel listů. V hodnocení autenticity Pavlových listů se drží P. Eisenbaum i J. Albert Harrill uznávaných standardů a listy Efezským, Koloským, 2. list Tesalonickým, jakož i listy 1. a 2. Timoteovi či list Titovi za autentické nepovažují. Albert Harrill však jde ještě dál a za „neúplné“ a „zmatené“ považuje i Pavlovy autentické listy, neboť neznáme jejich přesný kontext a zřejmě byly, dle něj, upravovány či slučovány.<sup>48</sup>

Jak tedy vyplývá z postojů dnes populárních soudobých badatelů, v rámci moderního bádání existuje velmi silná skupina biblistů, kteří Skutky apoštolů k rekonstrukci Pavlova života neužívají a vnímají je jako pramen sekundární, jehož fakticitu či přesnost informací nelze ověřit. Skutky se tak stávají „první interpretací“ apoštola Pavla, která má roli a hodnotu spíše paradigmatickou než historickou. Zajímavé je, že Skutky apoštolů z historického bádání eliminují nejen zastánci Pavla jako Žida, který se nikdy nevzdal aspektů svého židovství (P. Eisenbaum), což je poměrně logické, neboť Lukáš Pavlův judaismus univerzalizuje a Pavlovy střety se Židy, jež odmítají Krista, jsou časté, ale činí tak i zastánci apoštola Pavla, jehož rámcem je Římská říše, jejíž zákony Pavla chrání, jíž je řádným občanem, jejíž kultura je mu blízká a jejichž kategorií autority hojně využívá ve svých listech (J. Albert Harrill).<sup>49</sup> Albert Harrill hodnotu Skutků apoštolů a jejich cíl přibližuje následovně:

„Tyto dramatické Pavlovy řeči fungují apologeticky, s cílem bránit nevinnost křesťanství před židovským i římským zákonem (a jejich reprezentujícími autoritami). Apologetika Lukášova evangelia a Skutků apoštolů má mnoho záměrů, ale jejich nejpravděpodobnějším cílem bylo zřejmě ujistit členy Lukášovy komunity o legitimitě křesťanství v Římském impériu. Krátce řečeno, autor Skutků zdůraznil Pavla jako Římana ve stejném legálním i politickém smyslu tak, jak by jej uznali i římsí úředníci jako toho, kdo zasluhuje jejich úctu a ochranu.“<sup>50</sup>

Takovýto obraz Pavla už chápe Albert Harrill jako Lukášův a vidí zde snahu prezentovat „církevní vůdce jakožto vzory císařských občanů“. Pavlův příběh v knize Skutků pak hodnotí jako „fikci, která

<sup>44</sup> OVERBECK, Franz. *Christentum und Kultur*. C. A. Bernoulli; Schwabe, Basel 1919. Repr. 1963, s. 78. Také LUKEŠ. *Raně křesťanská rétorika*, s. 131.

<sup>45</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 15. Kromě přímých úvah o nespolehlivosti Skutků apoštolů ve věci Pavlova života poukazuje J. Albert Harrill také na nespolehlivost cestovních itinerářů misijních cest. „Jak ale uvidíme, historická spolehlivost těchto velkých legendárních cest je diskutabilní.“ HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 83.

<sup>46</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 15.

<sup>47</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 15.

<sup>48</sup> EISENBAUM. *Paul Was Not a Christian*, s. 16-22. HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 33-46, zvl. 33.

<sup>49</sup> HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 128, 158-163.

<sup>50</sup> HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 163.

má bránit legitimitu rané církve, v tomto případě zosobňovanou Pavlem<sup>51</sup>. Albert Harrill nenabízí nové objevy, důrazy teologie Lukášových skutků nejsou novinkou, ale důsledná interpretace z pozic loajality apoštola Pavla k Římské říši, a to na základě studia Pavlových epištol i „sekundárních“ Skutků apoštolů, vede k poněkud jednostrannému pohledu. Římské impérium Pavla na jedné straně důsledně chrání, na straně druhé ho však důsledně vězní a zřejmě ho poměry v Římě po Klaudiově ediktu (r. 49) vedou k tomu, aby zjemnil v listu Římanům (Ř 12,14) Ježíšovy výroky o „milování nepřátel“ (Mt 5,44; L 6,27) na „pouhé“ dobrořečení.<sup>52</sup> Označit veřejně císaře a jeho úředníky za nepřátele by bylo pošetilé. Obdobně jednostranně působí i závěry P. Eisenbaum, jejíž odmítání Skutků apoštolů jako historického pramene ji vede k eliminaci témat, jež zohledňuje Albert Harrill. Albert Harrill je navíc v rozporu s tím, co vybádali J. D. Crossan a M. J. Borg, pro něž je jak v případě Ježíše, tak Pavla Římská říše opozitem ke království Božímu a apoštol Pavel je s ní ve vážném napětí.<sup>53</sup>

Moderní bádání, jak je patrné na zde vybraném „vzorku“ osobností, modeluje apoštola Pavla prakticky výhradně na základě jeho epištol, a přesto se jeho finální obraz zásadně rozchází. Svými stanovisky se badatelé dneška bezesporu doplňují, avšak tvoří spíše jakousi mozaiku než společný tón. Svůj podíl na tom má nejen charakter Pavlových listů, ale i „předporozumění“ autorů utvářené mnohými faktory, což vede k odlišnému vyhodnocení kontextů, odlišné prioritě faktů, a to právě na základě osobní inklinace a badatelských preferencí. Pavlovské bádání je tak stejně pestré a protichůdné jako ježíšovské bádání třetí badatelské vlny („third quest“). Neochota připustit přiměřenou autenticitu a historickou hodnotu Lukášově tradici, z níž pro své dílo čerpal, a to za účelem zachování důsledně historických informací, je bezesporu určitou ztrátou a je to do jisté míry i komické, neboť Pavlovy portréty, které moderní bádání nabízí, nejsou věrnější ani přesvědčivější, než je portrét Lukášův. Lukáš je na svou dobu pisatel mimořádně vzdělaný a jako historik je velmi kvalitní, byť jeho dílo z hlediska moderní narativní kritiky do žánru „fikce“ opravdu spadá. Ve své době však mohlo být čteno i jako „rétorická historiografie ciceronského typu“,<sup>54</sup> která měla nejen svědčit, ale i bavit a vzdělané čtenáře neurážela, neboť Skutky apoštolů odpovídají literárním a rétorickým konvencím helénistických historiografií.<sup>55</sup> Moderní, striktně metodologicky doložené obrazy Pavla jsou zajisté přitažlivé a mají svou váhu i teologickou a hermeneutickou hodnotu, avšak je otázkou, zda jsou blíže samotné skutečnosti. Bezesporu je možné konstatovat poznanou realitu, že žijeme ve světě interpretací a „pravdu“ či nabízenou „skutečnost“ (popřípadě výsledky bádání) definujeme hermeneuticky a metodologicky.

## 2. Pavel v Lukášově podání - Pavel ve Skutcích apoštolů

Pavlovy listy a Skutky apoštolů dával do vzájemného vztahu již F. Ch. Baur (1792-1860) v roce 1845 a o svých komparacích a korelacích hovořil jako o „paulinismu“, který stál v opozici k židovskému

<sup>51</sup> HARRILL ALBERT. *Pavel apoštol*, s. 163.

<sup>52</sup> Blíže LUKEŠ, Jiří. Leviticus 19,18 v recepci Nového zákona – text, který žije novým životem. O intertextualitě v prostředí biblických textů. In: BENEŠ, Jiří (ed.). *Otevřené dveře. Leviticus 19*. HTF UK, Praha/L. Marek, Chomutov 2012, s. 160-211, zvl. 188-189.

<sup>53</sup> CROSSAN, John D.; BORG, Marcus J. *The First Paul*. HarperCollins, New York 2009. Albert Harrill se ve své práci vymezuje také proti pojetí apoštola Pavla, jež prezentovali např. J. D. Crossan a M. J. Borg, ač je přímo nejmenuje. Tito badatelé vidí Ježíše Nazaretského i apoštola Pavla v opozici proti Římskému impériu (viz *The First Paul*). Nepřímá narážka ALBERT HARRILL. *Pavel apoštol*, s. 126-127.

<sup>54</sup> YAMADA, Koto. A Rhetorical History: The Literara Genre of the Acts of the Apostles. In: PORTER, S. E., OLBRICHT, T. H. (eds.). *Rhetoric, Scripture and Theology. Essays from the 1994 Pretoria Conference*. JSNTSS 131. Sheffield Academic Press, Sheffield 1996, s. 230-250.

<sup>55</sup> LUKEŠ. *Raně křesťanská rétorika*, s. 129.

křesťanství a byl důkazem, či přímo historickou manifestací toho, jakou roli sehrál apoštol Pavel při vzniku křesťanství. Universální historická důležitost, jaké křesťanství dosáhlo, byla dle Baura zásluhou apoštola Pavla, což je nezpochybnitelný fakt, ať byl Pavel s ostatními apoštoly v souladu či stál se svým pojetím misie nebo učení vůči nim v opozici.<sup>56</sup> Paulinismus byl považován za hnutí v raném křesťanství a Baurův koncept se široce uchytil. Informace pro koncept paulinismu byly přebírány jak z Pavlových listů, tak ze Skutků apoštolů, které byly brány jako dílo, jež obsahuje Pavlovo dědictví. Skutky apoštolů tedy sloužily jako důkazní materiál pro historického Pavla, stejně jako pro následné pavlovské křesťanství. Řada badatelů se nebránila myšlence, že autor Skutků apoštolů mohl být přeci jen společníkem apoštola na jeho cestách (např. užívání „my“ ve druhé části Skutků) či byl s Pavlovou teologií úzce spojen (P. Vielhauer) a portrét Pavla ve Sutcích apoštolů má tedy přímý vztah k Pavlovi a historickou oporu. Rozdíl mezi listy apoštola a Skutky apoštolů ukazuje na vývoj od Pavla k jeho dědictví a dále „mainstreamovému“ křesťanství, jehož vývoj nejvýrazněji ovlivnil právě novozákonní obraz apoštola Pavla. Pavel i jeho odpůrci z řad křesťanů ze Židů jsou zahrnuti do raného křesťanství a Skutky apoštolů reflektují syntézu pavlovského a židovského křesťanství ve druhém století (F. Baur). Tuto tezi mnozí badatelé odmítli, ač třeba vnímali Skutky apoštolů jako dílo reprezentující raný katolicismus druhého století (F. Overbeck). Takovéto zasazení Lukášova díla zamítl např. H. Conzelmann a vnímá Skutky apoštolů ještě v dosahu pavlovské tradice.<sup>57</sup> Ve hře zde není otázka, zda psal Lukáš jako autor až ve druhém století, ale tendence kanonizace a důrazu procesu, který se ve druhém století odehrával. (Skutky apoštolů byly zřejmě kanonizovány později než Lukášovo evangelium a i v bohoslužebném užití se uchytily později.) Na Skutky apoštolů nahlížel F. Baur jako na okno do světa reality raně křesťanských komunit a považoval je za základ pro rekonstruování faktů z oblasti raného křesťanství. Svým pojetím vytvořil velký koncept raného křesťanství, v němž integroval samotného apoštola, jeho listy i pavlovské církve do historie raného křesťanství, přičemž stěžejní roli hrají Pavlovy listy. Skutky apoštolů však považoval Baur za spolehlivý pramen pro studium „historického Pavla“, ač je jasně odlišoval od Pavlových listů a všímal si evolučního vývoje Pavlových teologických myšlenek ve vztahu k potřebám rané církve.<sup>58</sup> Baur bezesporu zjednodušil vztahy mezi pavlovským a petrovským (židovským) křesťanstvím, které sociální a teologické analýzy dnešní doby postavily poněkud pluralitněji a zdůrazňují rozmanitost raně křesťanských komunit. Konstrukce komunit ve Sutcích apoštolů je dle výsledků dnešního bádání záležitostí autora Skutků a sám Pavel nezrcadlí ve Sutcích přímo sociální, teologické nebo literární formy pavlovského křesťanství. Škola dějin redakce a tradice přenesla důraz na autora (redaktora) Skutků a moderní interpretační metody posunuly problém do oblasti nahlížení na Skutky jako na literární a teologický konstrukt zkoumatelný všemi prostředky bez vztahu k „amorfnímu tělu pavlovských tradic“, jež by byly dostupné autorovi Skutků z pavlovských komunit.<sup>59</sup> Vnímání Skutků apoštolů jako literárního konstruktů posílila i sama literární teorie a poetika prózy, která popisuje proces čtení, a rozdíl mezi „implikovaným“ a „reálným autorem“ ukazuje na meze historizace textu, což se samozřejmě týká i Skutků apoštolů. Debata o tom, zda by autor historiografie (Skutků apoštolů) portrétoval Pavla přesně či nikoliv, běžela úspěšně po celý zbytek 19. století. Argumenty se týkaly pramenů Skutků apoštolů, možnosti přímého

<sup>56</sup> BAUR, Ferdinand Ch. *Paul, the Apostle of Jesus Christ. His life and work, his epistles, and his doctrine. A contribution to a critical history of primitive Christianity.* 2 volume. Williams and Norgate, London 1876, s. I. 3-4,12.

<sup>57</sup> Přehled stanovisek podává MOUNT, Christopher. *Pauline Christianity: Luke-Acts and the Legacy of Paul.* Brill, Leiden 2002, s. 1-9.

<sup>58</sup> HAENCHEN, Ernst. *The Acts of the Apostles. A Commentary.* Westminster Press, Philadelphia 1971, s. 120-121.

<sup>59</sup> MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 8.

svědectví nebo vzájemné návazností epištol na Skutky apoštolů.<sup>60</sup> Ve 20. století se podoba diskuse mění, Lukáš je vnímán spíše jako teolog než historik<sup>61</sup> (např. M. Dibelius, E. Haenchen, H. Conzelmann) a předmětem diskuse se stává vztah Skutků apoštolů k teologii apoštola Pavla a Lukášovo teologické pojetí paulinismu. Konec 20. století a počátek 21. století přenáší pavlovskou diskusi do oblasti sociologické interpretace Nového zákona, k otázkám sociálních realit a ke studiu komunit popsaných ve Skutcích apoštolů. Objevují se četné sociologické a rétorické analýzy (viz B. Witherington, A. J. Blasi, D. Dormyer, S. E. Porter, H. D. Betz, C. S. Keener), studie zaměřené na historickou plausibilitu (J. Becker, F. Bovon, M. Hengel), kontextualizaci Skutků (T. Penner, C. V. Stichele, B. W. Winter, A. D. Clarke), analýzy římské společnosti (R. Horsley, J. Albert Harrill) a rekonstrukce rozličných forem pavlovského křesťanství (P. Eisenbaum, M. D. Nanos).

Stanoviska, která prezentoval J. Albert Harrill ohledně Skutků apoštolů, dnes potvrzují badatelský konsensus doby a fakt, že apoštol Pavel je portrétován jako římský občan, řečník, přední farizej a prakticky ideální apoštol s dramatickou „konverzí“, což z něj dělá „nástroj Boží“, který neváhá nést evangelium přes polovinu impéria až do Říma. Všechna tato fakta ukazují na idealizovaný charakter, který má přemostit židovskou a řecko-římskou společnost. Podobné postavy jsou vlastní helenisticko-židovské historii, která nabízí hrdiny minulosti lidem přítomnosti, se kterými se mohou identifikovat v intelektuálním kontextu helenistické kultury.<sup>62</sup> Paulinismus Skutků apoštolů je tak hodnocen v této optice jako literární konstrukt, který byl založen na *logoi* dostupných autorovi (L 1,4). Důležitost Pavlova charakteru se ukazuje v autorově portrétu, který se soustředí na rozvoj křesťanství vně judaismu od Jeruzaléma až po Řím a dílo odráží autorovy historiografické záměry či prameny.<sup>63</sup> Vše je organizováno tak, aby narativ vytvořil spojnici mezi Ježíšem, apoštoly a Pavlem, což ocení křesťan Lukášovy doby žijící v řecko-římském světě. E. Haenchen předpokládá, že když roky běžely, narůstalo množství materiálu, který byl k dispozici, a to z různých komunit (Korint, Efez, Antiochie, Filippy, ale i Jeruzalém, který mohl autor Skutků teoreticky navštívit) včetně křesťanských cestovatelů a Lukáš se v této situaci rozhodl popsat éru nejranějšího křesťanství. Měl řadu možností, jak téma zpracovat a o informace mohl psát i křesťanským shromážděním v jednotlivých lokalitách.<sup>64</sup> Dle J. Jervella měl však Lukáš za této situace určitý problém, neboť uběhlé roky a rozvoj křesťanství znamenaly nárůst počtu výroků, kterých mohla být již bohatá úroda, šířily se fámy či nepravdy, pomluvy, rozrůstala se apologetika, polemika, uctívání, obdiv, ale i odpor, působili přátelé i nepřátelé, což vše zastíralo Pavlovy reálné kontury a Lukáš měl spíše až příliš materiálu o pojednávaném misonárii a apoštolu - Pavlovi.<sup>65</sup> Tyto argumenty mají svou váhu a bezesporu je možné souhlasit s G. Lüdemannem, že je velmi těžké správně ohodnotit historickou hodnotu detailu v rámci narativu Skutků apoštolů. Dá se však předpokládat, že množství materiálu existovalo bezesporu v centrech Pavlovy misie, kde bylo

<sup>60</sup> Že Skutky apoštolů měly vysoký kredit již před koncem druhého století, o tom svědčí dílo Ireneovo, který kolem roku 185 píše v Lyonu proti heretikům a užívá při tom jak Lukášovo evangelium, tak Skutky apoštolů (*Adversus haereses* 3.1.1). MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 11, 16.

<sup>61</sup> MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 5.

<sup>62</sup> COLLINS, John J. *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*. Crossroad, New York 1983, s. 51.

<sup>63</sup> MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 104.

<sup>64</sup> HAENCHEN. *The Acts of the Apostles*, s. 86.

<sup>65</sup> JERVELL, Jacob. *The Unknown Paul. Essays on Luke-Acts and Early Christian History*. Augsburg Publishing House, Minneapolis 1984, s. 69. JERVELL, Jacob. *The Theology of the Acts of the Apostles*. New Testament Theology. Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 2-10.

silné jeho dědictví.<sup>66</sup> Na straně druhé jsou zastoupeny také minimalistické tendence, kdy badatelé tvrdí, že autor narativu o Pavlovi nemusí být vnímán jako redaktor pramenů, ale jako autor kompozice založené na malém množství informací. Dílo tedy vzniká jako součinitel redakční a kompoziční práce, o čemž svědčí „švy“ v narativu.<sup>67</sup> Bezesporu existovali i vypravěči příběhů o Pavlovi, kteří se opírali o určité tradice, ale jejich dramatizace postavy pro účely vyprávění je pochopitelná.<sup>68</sup> Takovýto způsob práce však není Lukášovi vlastní. Diskuse o tom, zda Pavlův portrét je ve Skutcích apoštolů redakční a na základě zpracovaných tradic, či je kompoziční a tedy do jisté či značné míry legendární, se liší od pohledu na rané křesťanství a od hodnocení pramenů – Pavlových dopisů, tradic a hodnocení postav, které mohly přijít s Pavlem do kontaktu, či ho doprovázely.

Pavel byl ve své době tak centrální a tak kontroverzní postavou, navíc literárně činnou, že nemohl být zapomenut, a ani opomenut v narativu, který se soustředí na historii nejranější církve a první generace apoštolů. Pokud Lukáš náležel ke druhé či třetí generaci křesťanů po Ježíši, mohl se cítit jistým způsobem být Pavlovým žákem či mohl náležet do okruhu přímé pavlovské tradice.<sup>69</sup> Není jasné, kolik znal Pavlových listů, ale pavlovské křesťanství na jeho listech stálo, nebylo to jen na jeho ústním či přítomnostním odkazu. Autor Skutků musel náležet k okruhu křesťanů, pro které byl apoštol Pavel hrdina, neboť tak je ve Skutcích ztvárněn. To však nevypovídá nic o tom, je-li Pavel hrdinou i v ostatních komunitách velmi pluralitní rané církve. Pavlova centrálnost v rané církvi je tedy bezesporu literární, otázkou ale je, zda je i historická. Lukášovo ztvárnění apoštola Pavla může být ovlivněno například sociální realitou,<sup>70</sup> kdy je Pavel adaptován pro potřeby čtenáře z určité vrstvy (Pavel má vyšší společenský status ve Skutcích apoštolů než ve svých listech), ale tento faktor mohl ovlivnit již jeho prameny.

Skutečnost, že autor ústy vypravěče užívá v 16.-28. kapitole Skutků apoštolů „my formu“ (1.os. pl.), není sama o sobě důkazem, že autor je očitým svědkem popisovaných událostí. Proti „my“ stojí „já“ z Lukášova „úvodu“ (L 1,3) a konstatování z verše L 1,2, kde Lukáš upozorňuje přímo na fakt, že informace převzal od těch, kdo byli očitými svědky.<sup>71</sup> „Apoštolským koncilem“ v Jeruzalémě, kde evangelium namířené k pohanům prezentuje apoštol Petr (Sk 10,1-11,18; 15,7-11) a také Pavel s Barnabášem (Sk 13-14; 15,12), je uzavřena první část Skutků a nový celek 16.-28. kapitoly tvoří ucelenou narativní jednotku, v níž už dominuje Pavel sám. Tato část zaměřená na Pavla má výrazné biografické rysy, patrné jsou apologetické záměry, autor zde pomocí stylistických prostředků konstruuje svůj vztah k apoštolovi („my“ pasáže),<sup>72</sup> což podtrhuje řadou detailů, které o Pavlovi ví a pečlivě volí zasazení apoštola do prostředí konkrétních, významných měst s typickou reakcí publika na Pavlovy řeči a jednání. Z Pavla se stává ve druhé části Skutků apoštolů „centrální dramatický charakter“, jenž prezentuje postup evangelia Malou Asií, Makedonií, Achaiou a následně až do Říma.<sup>73</sup> Celá narativní jednotka je sjednocena hlasem vypravěče, užívá ve stěžejních místech „my“ (Sk 16,10; 20,5; 28,16, což někteří badatelé považují za jeden z Lukášových pramenů), Pavel je prakticky jediný z velkých apoštolů, na koho je v této části upřen zrak čtenáře (kromě výjimky ve Sk 21, kde se

<sup>66</sup> LÜDEMANN, Gerd. *Early Christianity according to the Traditions in Acts. A Commentary*. Fortress Press, Minneapolis 1989, s. 10-12.

<sup>67</sup> MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 106.

<sup>68</sup> O nárustu takových tradic svědčí Skutky Pavlovy z konce druhého století, které mají velmi blízko k antickému románu a postava apoštola Pavla tedy sloužila i pro účely zábavy. Viz LUKEŠ. *Raně křesťanská rétorika*, s.

<sup>69</sup> LÜDEMANN. *Early Christianity according to the Traditions in Acts*, s. 7-8.

<sup>70</sup> MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 109.

<sup>71</sup> PORTER, Stanley E. *The Paul of Acts*. Mohr Siebeck, Tübingen 1999, s. 17-18, 24-41.

<sup>72</sup> PORTER. *The Paul of Acts*, s. 24-35.

<sup>73</sup> MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 110.

v Jeruzalémě setká s Jakubem). Zatímco v první části Skutků apoštolů (Sk 1-15) se charaktery apoštolů průběžně ztrácely ze scény, v této části Skutků je apoštol Pavel přítomen ve všech epizodách. V závěru 15. kapitoly Skutků apoštolů se bratři včetně Pavla a Barnabáše odeberou s „Jeruzalémským dekretem“ (Sk 15,28-29) zpět do Antiochie (Sk 15,30-35), což je znakem přechodu od misie řízené „Dvanáctkou“ k misii Pavla založené na dohodě z Jeruzaléma, která otevírá pohanům cestu k Bohu a do církve bez „komplikací“ (Sk 15,19) daných dodržováním zákona a obřizky (Sk 15,1-2.5). Na straně druhé si nelze nevšimnout, že akceptování misie k pohanům, vyjádřené v Jeruzalémě na „Apoštolském koncilu“, kontrastuje s odmítáním misie k pohanům židovskými autoritami v Jeruzalémě, když se tam Pavel vrací (Sk 21,17-36). Obvinění proto Pavlovi je stále formulováno jako důraz na Mojžíšův zákon, avšak pohanů se již netýká, jen samotného Pavla: *Pohled' bratře, kolik tisíc židů uvěřilo v Krista, a všichni jsou nadšenými zastánci Zákona. O tobě se doslechli, že prý učíš všechny židy, žijící mezi pohany, aby odpadli od Mojžíše: aby přestali obřezávat své syny a žít podle otcovských zvyků. Co teď?* (Sk 21,21-22a; ČEP) Jak je patrné, jeruzalémsští židokřesťané nejsou v přímé rozepři se židy, kteří Krista nepřijali, neboť se stále jedná o judaismus a dění v rámci něj. Jako problematické se jeví Pavlovy postoje a Pavel je nucen přesvědčit jeruzalémské židokřesťany o své věrohodnosti, tedy o tom, že jako žid zachovává Zákon (Sk 21,23-24), čemuž se podrobí. Apoštolský dekret se týká jen pohanů a na Pavla samotného se v optice jeruzalémské církve nevztahuje (Sk 21,25). Pavlovy spory s judaizujícím křesťanstvím odráží i list Galatským a zachováváme-li tradiční dataci událostí, kdy Apoštolský koncil datujeme do let 48-49 a list Galatským do roku 52-54, je patrné, že spory mezi křesťany z pohanů a židokřesťanskými misionáři z Jeruzaléma (snad přímo z Jakubova okruhu) přetrvávaly. Zatímco „antiochejské křesťanství“ Pavel zdařile reprezentuje, jeruzalémské židokřesťanství má vážné pochybnosti o Pavlově činnosti a Pavel se musí kát. Zároveň stojí v optice Skutků proti sobě Pavel a odmítající židé (Sk 13,45-48; 17,5.13; 18,6; 19,9; 28,23-28).<sup>74</sup> V optice Lukášově ale již Pavel nestojí pod autoritou Jeruzaléma, nýbrž Říma, kam před césara nese zvěst o Kristu, ale také o tom, že se objevilo křesťanství a liší se od judaismu. Vše toto má slyšet vznešený Theofil (Lk 1,3; Sk 1,1) a každý čtenář jeho dvojspisu.<sup>75</sup>

Církev, která v Lukášově době již existuje na většině míst v podobě oddělené od judaismu a převládají v ní drtivou většinou křesťané z pohanů, má svůj „sebezdůvodňující“ narativ, který je uzpůsoben jejímu geografickému i společenskému postavení a nezpronevěruje se římským hodnotám či zákonům. Lukášův čtenář dobře chápe, že oddělení křesťanství od judaismu bylo nutností a názorně to vidí na postavě samotného apoštola Pavla. Judaismus si udržel svá striktní pravidla víry a před křesťanstvím se postupně, ale poměrně rychle, zcela uzavřel. Křesťanství tak kráčí s židovským dědictvím dál, ale samostatně, s novým a jiným horizontem víry a naděje. Autor Skutků apoštolů využil řadu rétorických, kompozičních i redakčních metod, nastínil řadu analogií, užil citací a motivů známých z řeckého i římského světa, aby jeho dílo učinilo křesťanství před světem bezpečným a významným. Pavel se stává jeho hlavním protagonistou a nezpochybnitelnou autoritou. Nelze se divit, že Pavlův obraz v rámci Nového zákona vede k vytvoření koncepce paulinismu jako součásti pohledu na rozvoj raného křesťanství a jeho věroučných důrazů. Význačnost apoštola Pavla, jež stojí svými listy a portrétem ve Skutcích apoštolů vedle čtyř evangelií o Ježíši Kristu, je mimořádná a enormně ovlivnila konstrukci počátků a vztahů v rané církvi. Pavel interpretuje událost ukřižování a vzkříšení, čímž činí to, co sám Ježíš Nazaretský bezprostředně učinit nemohl a činí to skrze něj – ve Skutcích především řečmi a neohroženým vystupováním z hlediska Lukášova křesťanského čtenáře,

<sup>74</sup> BECKER, J. Paul and His Churches. In: BECKER, Jürgen (ed.). *Christian Beginnings*. Westminster/John Knox Press 1993, s. 132-210, zvl. 151-172.

<sup>75</sup> Blíže k otázce PORTER. *The Paul of Acts*, s. 75-77.

ve svých listech svým literárním projevem a teologií. Pavel se stává svědkem, který s událostmi Ježíšova ukřižování a vzkříšení propojil celou perspektivu svého života a domyslel je do podoby či kontextu, ve kterých obstály v pohanském světě. Pro rekonstrukci počátků rané církve je Pavel neopomenutelnou postavou a stává se spolu s Ježíšem centrální osobností, jež vstupuje do křesťanského narativu, který je kanonizován. Jak evangelia, tak Pavlovy listy poskytují esenci, na níž je nové náboženství – křesťanství – založeno. Právě takovýto Pavel je přijatelný pro druhé křesťanské století, kdy probíhá kanonizace. Nelze tvrdit, že obraz apoštola Pavla je ve Skutcích budován na obrazu pocházejícím z Pavlových listů, a zdrojů, z nichž Lukáš těží, muselo být více. Adaptace Pavla pro záměr, účel a žánr literárního díla je naprosto zjevná a raná církev konce prvního století i církev druhého století s ní nemají problém. V Lukášově době navíc Pavlovy listy neměly námi vnímaný charakter kánonu a autoritativních tradic mohlo být více. Někteří badatelé se domnívají, že Lukášovo evangelium a Skutky apoštolů byly k sobě přiřazeny až kolem roku 130,<sup>76</sup> což by vyjadřovalo záměry i chápání církve druhého století a koncept paulinismu má počátky již někde v této době. Přesto je jasné, že oba spisy, Lukášovo evangelium i Skutky apoštolů, jsou psány jako dvě části jednoho (pokračujícího) narativu s navazujícími úvody, motivy i strukturami geografickými, sociálními i teologickými. Ve Skutcích je pak Pavel přiblížen jako ten, jehož status se neodvíjí od jeho literární činnosti a existence epištol. Pavel je portrétován jako křesťanský hrdina, je autoritativní interpret Ježíšova odkazu a evangelia, šířitel křesťanství. V Lukášově době ještě zřejmě nešlo o apologetiku písemností, které Pavel zanechal. Aktuální je spíše problém raného křesťanství a jeho vztahu k judaismu, s nímž se v rámci misie střetávalo. Pavlovo pochopení evangelia a misijní postoje mají za takových okolností paradigmatický charakter. Předmětem vnitřních křesťanských polemik může být i vztah k textům Starého zákona a jejich dalšímu užití v životě církve a při bohoslužbách,<sup>77</sup> kde Pavlova autorita a svoboda umožní podporu novým křesťanským spisům a řádům uvnitř církve. Podle Skutků apoštolů je Pavel v souladu a ve vzájemném uznání s jinými apoštoly, což podporuje pluralitu umístění čtyř evangelií do novozákonního kánonu. Obraz i osobnost apoštola Pavla jsou tedy pro ranou církev naprosto stěžejní, a to nejen z hlediska jeho přímého působení, ale i z hlediska další orientace církve a domýšlení dalších souvislostí jejího působení. Lukášova intelektuální konstrukce a promýšlení Pavlova vlivu a významu tak církvi přinesly neocenitelné služby.

### 3. Závěr

Jak se ukazuje, Pavel svých listů a Pavel Skutků apoštolů nutně nemusí být tentýž. Jak samotné listy, tak Pavlovo ztvárnění ve Skutcích apoštolů nabízí „implikované“ obrazy, které poctivý, kritický čtenář z textů rekonstruuje a vnímá. Dobrat se Pavlova přesného historického profilu nelze. Stejně jako u Ježíše Nazaretského, nabízí moderní kritické bádání řadu možností, které jsou ovlivněny metodologií, dobovými trendy a fázemi bádání. Ani z Pavlových listů nelze definovat jeho nezpochybnitelný profil, neboť jsou argumentačně a rétoricky přizpůsobeny kontextu, protivníkům, problémům sboru a zřejmě i Pavlově momentální situaci.<sup>78</sup> Tak je tomu ale s každou historickou osobností, od níž nás dělí staletí. Samotná pestrost bádání v oblasti Skutků apoštolů, ale i Pavlových epištol rozhodně není ke škodě věci. Ať již Pavla vnímáme jako Žida, jehož hlásání ovlivňuje brzký či přímo vypjatý eschatologický horizont a nehodlá zakládat církev, ale pracuje na vytvoření lidu Božího, jež je před

<sup>76</sup> MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 168.

<sup>77</sup> MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 174.

<sup>78</sup> MURPHY-O'CONNOR, Jerome. *Paul the Letter-Writer. His World, His Options, His Skills*. The Liturgical Press, Collegeville 1995, zvl. s. 1-19. DORMYER, Detlev. The Hellenistic Letter-Formula and the Pauline Letter-Scheme. In: PORTER, S. E. (ed.). *Pauline Canon*. Vol. I. Brill, Leiden 2004, s. 59-93.

koncem věků složen s židů i pohanů, anebo jej vnímáme jako zakladatele samostatných církví a církve, vždy tento obraz nese cosi z jeho osobnosti. Samotný text na dotvoření jeho obrazu nestačí a je nutné vstoupit do oblasti rekonstrukce, do exegetické a analytické práce, která přináší nové pohledy, anebo vynáší na povrch pohledy starší a tedy nosné. Téměř nepřeborné množství pavlovské literatury o tomto úsilí svědčí. Pokud tedy čtenář a exeget nehodlá akceptovat jen zažité a osvědčené, nezbyvá, než se ponořit do bádání a v něm potvrdit či vyvrátit to, co je skutečně pavlovské či nepavlovské, a uvědomit si rozdíl mezi postavou literární, která žije v písemnostech či narativu, a postavou reálnou, která zanechala své stopy a otisk do vnějšího světa, ale reálně ji vrátit do našeho času nelze.

*Jiří Lukeš*

Klíčová slova:

Paulinismus, apoštol Pavel, „nová perspektiva“, „radikálně-nová perspektiva“, R. Bultmann, K. Stendahl, N. T. Wright, J. D. G. Dunn, P. Eisenbaum, J. Albert Harrill, F. C. Baur, Lukáš, Skutky apoštolů, historiografie, helénismus

Key words:

Paulinism, Apostle Paul, „new (fresh) perspective“, „radical-new perspective“, R. Bultmann, K. Stendahl, N. T. Wright, J. D. G. Dunn, P. Eisenbaum, J. Albert Harrill, F. C. Baur, Luke, Acts, historiography, Hellenism